

Fecr Yayınları: 413

TÂRİH-İ EDEBİYYÂT-I ARABİYYE

CAHİLİYE DEVRİ -I-

Bağdatlı Müderriszâde Mehmed Fehmi

Hazırlayan ve Notlandıran
İsmail ARAZ

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt

NY MATBAACILIK YAYINCILIK KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Mart 2021
2. Baskı: Temmuz 2023
(Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş)

ISBN: 978-625-6436-43-5 (1. Cilt)
978-625-6436-42-8 (Takım)

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

TÂRÎH-İ EDEBİYYÂT-I ARABİYYE

CAHİLİYE DEVRİ -I-

Bağdatlı Müderriszâde Mehmed Fehmi

Hazırlayan ve Notlandıran

İsmail ARAZ

Ankara 2023

İsmail ARAZ

Mardin/Yeşilli’de dünyaya geldi. 2017 yılında İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden dereceyle mezun oldu. 2018 yılında Arap Dili ve Belagati Ana Bilim Dalı’nda araştırma görevlisi oldu. 2019 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’ne bağlı Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı’nda “*Abdurrahman el-Berkûkî’nin Dîvân el-Mütenebbî’yi Şerh Yöntemi (İnceleme-Değerlendirme)*” adlı yüksek lisans tezini bitirdi. Hâlen aynı üniversitede klasik Arap şiir eleştirisi alanında doktora eğitimine devam etmektedir. Araz’ın başlıca çalışma alanları; klasik Arap edebiyatı, klasik Arap şiir eleştirisi, Arap edebiyatı tarihçiliği, edebiyat tarihi yazıcılığı, tezevvuk metodu ve metin şerhidir.

ÖN SÖZ

Yaygın kabule göre edebî eser, tür ve şahsiyetleri farklı açılardan incelenen edebiyat tarihi disiplini 18. yüzyılda Batı’da ortaya çıkmıştır. Arap edebiyatı tarihini esas alan ilk çalışmalar ise Carl Brockelmann’ın aktardığına göre Osmanlı Devleti hakkında yaptığı araştırmalarla tanınan Avusturyalı şarkiyatçı Joseph von Hammer-Purgstall’ın 1850’li yıllarda Viyana’da yayımladığı yedi ciltlik *Literaturgeschichte der Araber* adlı eseriyle başlamıştır. Purgstall’ın çalışmasını Avrupa ülkelerinde hazırlanan farklı ölçeklerdeki birçok çalışma takip etmiştir. Konuyla ilgili çalışmalar bir yana, Brockelmann’ın 1898 yılında Weimar’da ilk cildini yayımladığı *Geschichte der arabischen Litteratur (GAL)* eseri büyük yankı uyandırmış, alandaki diğer çalışmalara hem muhteva hem de yöntem açısından yön vermiştir.

Batı’da Arap edebiyatı tarihini esas alan çalışmaların başlangıcı 1800’lü yıllara tekabül ederken Doğu dünyasında bu tarih, 1900’lerin başı olarak tespit edilmiştir. Bu alandaki çalışmalar her ne kadar Corcî Zeydân’ın Hilâl dergisindeki yazılarıyla, Hasan Tevfik el-Adl, Hifnî Nâsîf ve Muhammed Diyâb gibi araştırmacıların ders notları mahiyetindeki çalışmalarıyla ya da Luvîs Şeyho’nun şair ve dönem eksenli eserleriyle 1900’den önceki yıllara götürülebilse de esas itibarıyla sistematik eserler, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde neşredilmeye başlanmıştır. Bu dönemde özellikle ilk Arap edebiyatı tarihçilerinden kabul edilen el-Adl, Zeydân ve Mustafa Sâdık er-Râfiî’nin çalışmaları sonraki çalışmalara örnek olmuştur.¹

---

¹ Modern dönemde Arap edebiyatına dair yapılan çalışmalara önemli katkılar sunan bu isimlerin üzerinde durulmalıdır. Bunlar arasında bilhassa Luvîs Şeyho’nun çalışılmaya değer bir isim olduğunu belirtmekte fayda vardır. Cizvit papazı olan Şeyho’yu çalışılmaya değer kılan en önemli husus, onun, 1800’lü yıllardan sonra Beyrut’taki matbaa kültürünün gelişmesinde büyük rol oynayan Mârûnî (Aziz Marûn’a mensup kimseler), Yesû’î (Îsâ Cemiyeti, Cizvitler) ve Süryânîlerin (Ya’kûbîler) Arap edebiyatına katkılarının mücesssem hâli olmasıdır. Mezkûr Hıristiyan cemaatlerinin önemine dikkat çekmemizin sebebi ise, şarkiyatçılık ve misyonerlik çalışmalarının Ortadoğu’da genişlemesine ve birçok müsteşrikin yetişmesine katkı sağlamalarıdır. Nitekim Yesû’îlerin Lübnan’ın farklı yerlerinde açtıkları okullarda eğitim gören müsteşrikler, buradan edindikleri bilgi ve eserlerle 19. yüzyıl şarkiyatçılığının Arap edebiyatıyla ilgili kısmına büyük oranda katkı sağlamışlardır. Bu bağlamda Ahmed Muhammed Şâkir’in, “Bilgilerle oynamaları, ideolojik saplantıları ve hakikati tahrif etmeleri dolayısıyla Yesû’îlerin aktardıklarına güven olmaz.” şeklindeki açıklamasından ya da Ömer Ferrûh’un, Şeyho’nun eserlerini ilmî görmeyerek eleştirmesinden hareketle -başarılı kabul edilsin ya da edilmesin- Şeyho’nun doğrudan ve dolaylı katkılarıyla oluşan geniş bir Arap edebiyatı literatürünün görmezden gelinmesi ne ilmî ne de etik bir yaklaşımdır. Biz, Şâkir kardeşlerinin (Ahmed Muhammed Şâkir ve Mahmûd Muhammed Şâkir) gelenek hassasiyetlerini anlıyor ve iyimserlikle karşılıyoruz. Aynı şekilde Arap edebiyatı tarihçisi Ferrûh’un açıklamalarını da kabul edilebilir nitelikte görüyoruz. Dolayısıyla ‘ne ilmî ne de etik bir yaklaşımdır’ ifadesiyle Mahmûd Şâkir’in müsteşrikler hakkındaki açıklamalarını hedef almadığımızı belirtmek isteriz (özellikle *Ebâtîl ve es-*

mâr ile *Risâle fi't-tarîki ilâ sekâfetinâ* eserlerine bk.). Üzerinde etraflıca durulması hâlinde Mahmûd Şâkir'in maksadı ile bizim dikkat çektiğimiz hususun aynı olduğu anlaşılacaktır. Şeyho vb. araştırmacıların çalışmalarının ve -varsa- edebiyata menfi etkilerinin anlaşılması ya da Ahmed Şâkir'in Şeyho, Mahmûd Şâkir'in ise müsteşrikler hakkındaki açıklamalarının yerinde olup olmadığının tespit edilmesi ancak Mârûnî ve Yesû'î araştırmacıların ve bunlarla iletişim hâlinde olan müsteşriklerin eserlerinin nesnel bir şekilde derinlemesine tahlil edilmesiyle mümkündür. Buna ek olarak mezkûr isimlerin, müsteşrikler ve Şeyho hakkındaki görüşlerinin 20. yüzyılın siyasi ve edebî konjonktürü dikkate alınarak okunması gerektiği unutulmamalıdır. Bu bakımdan 'ne ilmî ne de etik bir yaklaşımdır' ifadesi, gelenekle özdeşleşen Şâkir kardeşlerin açıklamalarından hareketle, -gelenegi hedef aldıkları ya da gelenekten gelen bilgileri tahrif ettikleri düşünülen- müsteşriklerin ve Şeyho'nun çalışmalarını göz ardı eden, hatta yokmuş gibi kabul eden araştırmacıların tutumuna yöneliktir. Ancak bunu ifade ederken de Rus müsteşrik Ignaty Yulianovich Krachkovsky'nin Şeyho hakkındaki "Süngerin suyu emmesi gibi edebiyatı emmişti." şeklindeki umumi övgüsüne katılmadığımızı da hatırlatmak isteriz. Kanaatimizce bu konuda benimsenmesi gereken esas yol, nesnellik ve itidal olmalıdır. Şeyho'nun *Mecâni'l-edeb fi hadâiki'l-'Arab* eserini dönemine göre Arapça öğretiminde başarılı gören, hatta tavsiye eden Mehmed Âkif'in yaklaşımı işaret ettiğimiz nesnellığe ve itidale örnek verilebilir.

Altını ısrarla çizdiğimiz husus, modern dönemde Arap edebiyatının şekillenmesinde daha çok Napolyon ile başlayan Mısır'daki gelişmeler üzerinde durarak Lübnan'da Şeyho başta olmak üzere birçok müsteşrik ve misyonerin çalışmalarını derinlemesine incelemeyi ihmal etmemizine sağlıklı bir araştırma-inceleme faaliyeti olmadığıdır. Mezkûr tutum, Arap edebiyatı alanında birçok meselenin tam olarak anlaşılabilmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu ise modern Arap edebiyatının, biraz daha detaya girdiğimizde Lübnan eksenli modern Arap düşüncesinin etraflıca idrak edilememesine sebep olmaktadır. Elbette Nâsîf b. Abdullâh el-Yâzicî ve oğlu İbrâhim el-Yâzicî gibi Lübnanlı büyük Hıristiyan edebiyatçılar ya da Fâris eş-Şidyâk gibi Mârûnî şair ve edipler hakkında ülkemizde başarılı çalışmalar yapılmıştır. Ancak öncü olmaları itibarıyla bu çalışmaların, 19. ve 20. yüzyılın Lübnan'ındaki Arap edebiyatı çalışmalarına kıyasla کافی gelmediği ve artarak devam etmesinin gerektiği ortadadır. Şeyho'nun yüzlerce -bazı araştırmacılara göre binlerce- eseri bir kenara, yalnızca 1800'lü yılların sonunda kurduğu el-Meşrik (al-Machriq) dergisindeki makaleleri ile birçok yazma eseri içine alan el-Mektebetü's-Şarkıyye isimli kütüphanesinin incelenmesi ya da Yesû'î gelenegi çerçevesinde açılan okullarda yetişen Arap edebiyatçılarının ilmî faaliyetlerinin tetkik edilmesi hâlinde neye vurgu yaptığımız daha net anlaşılacaktır. Ne var ki bu yazıyı kaleme aldığımız tarihte (Mayıs 2023) -yaptığımız araştırmalar neticesinde- ülkemizde Şeyho ile ilgili müstakil olarak -ansiklopedi maddesi dışarıda tutulduğunda- yalnızca bir çalışmayla karşılaşmamız, Yesû'î ve Marûnîlerin Arap edebiyatına etkilerinin -sayılı çalışmalar haricinde- tam olarak anlaşılmadığını, hatta fark edilmediğini gösterir. Bu ise ülkemizdeki Arap edebiyatı alanı için büyük bir eksikliklerdir.

Ahmed Şâkir'in açıklaması için bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire: Dâru'l-Maârif, 2. Bs., 1967, c.2, s.791, dipnot no: 1; Âkif'in açıklamaları için bk. Mehmed Âkif Ersoy, "*Hasbihâl*", Sırat-ı Müstakîm, 4/96, (Cemazeyilahir, 1328/Temmuz 1910), s.304-305; Ignaty Krachkovsky'nin açıklaması için bk. Ignaty Yulianovich Krachkovsky, *Ma'al'l-mahtûtât el-'Arabiyye: safahât mine'z-zikreyât 'ani'l-kütübi ve'l-beşer*, çev. Muhammed Münîr Mursî, Kahire: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, gözden geçirilmiş bs., 1969, s.30; Ömer Ferrûh'un açıklamaları için bk. Ömer Ferrûh, *Târîhü'l-edebî'l-Arabî*, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Bs., 1401/1981, c.1, s.23-24; Luvîş Şeyho ile ilgili Türkçe çalışma için bk. Ahmet Şen, *Mardinli Luvîş Şeyho ve Nuzhetu't-Tarf fi Muhtasari's-Sarf İsimli Eseri*, International Journal of Mardin Studies, 2/2,

Edebiyat tarihinin, klasik dönemde Müslüman edebiyatçılar ve münekkitler tarafından bir disiplin olarak bilinmiyor olması ve bu alandaki örnek çalışmaların ilk olarak Batı'da ortaya çıkması, konuyla ilgili yapılan çalışmalarda Batı'nın etken, Doğu'nun ise edilgen konumda kalmasına neden olmuştur. Bu durum, müsteşrikler tarafından esas alınan edebiyat tarihinin dönemlere ayrılması ve siyasi olaylara göre edebiyatın gelişiminin yorumlanması gibi yaklaşımların birçok Doğulu Arap edebiyatı tarihçisi tarafından benimsenmesinin önünü açmıştır. Örneğin Zeydân, Şevkî Dayf'ın da temas ettiği üzere *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabîyye* adlı eserinde daha çok Brocckelmann'ın zikredilen eserinden istifade etmiştir.

Batı'daki çalışmalarla şekillenen, gerek müsteşriklerin gerekse Zeydân'ın uyguladığı, edebiyatı tarihî ve siyasi dönemlere göre değerlendirme yöntemi genel anlamda kabul görmüştür. Ancak araştırmalarında özgünlüğü savunan ve Arap edebiyatını etraflıca inceleyebilecek, edebî metinlerin derinlemesine okunmasına imkân sağlayabilecek müstakil bir yöntem geliştirmek isteyen bazı araştırmacılar bu yönetime karşı çıkmıştır. Orijinal bir Arap edebiyatı tarihi yazıcılığını savunan bu araştırmacıların başında Râfîî gelir. Râfîî, Zeydân'ın eseri ile aynı yıl (1911) yayımlanan *Târîhu âdâbi'l-Arab* adlı eserinde Batı menşeli tarihî ve siyasi bir edebiyat tarihi dönemlendirmesini eleştirmiştir. Ona göre Arap edebiyatı tarihi yazıcılığı müstakil olarak işlenen asırlar ve dönemler çerçevesinde şekillenmemelidir. Bunun yerine konuların tarih içindeki seyrini esas alan değerlendirmelerle şekillenmelidir. Aslında yeni bir metodolojik alan inşa etmeye çalışan Râfîî'nin dikkat çektiği husus, edebiyat konularının, tarihî bir hadise gerekçe gösterilerek keskin çizgilerle birbirinden ayrılmasının mümkün olmadığıdır. Buradan hareketle o, eserinde dönemlere vurgu yapmamış, belirlediği konular çerçevesinde tematik bir edebiyat tarihi yazıcılığına başvurmuştur.

...

Doğu dünyasında -Mısır özelinde- Arap edebiyatı tarihi yazıcılığını esas alan çalışmalar, çeşitli vasıtalarla diğer Ortadoğu ülkelerine de ulaşıyordu. Doğu dünyasında hâl böyleyken Osmanlı Devleti'nin payitahtı İstanbul'a bakıldığında edebiyat tarihi yazıcılığı hususunda durumun pek de farklı olmadığı görülür. Osmanlı edebiyatı tarihini ya da genel olarak Türk edebiyatı tarihini esas alan çalışmalar, Mısır'da olduğu gibi İstanbul'da da geç kabul edilebilecek bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Abdülhalim Mem-

---

(Ekim 2021), s.44-55; ilerleyen dönemlerde Lübnan'daki edebiyat faaliyetlerine, özellikle Şeyho ve Yesû'iler hakkında yapılacak çalışmalara örnek olması bakımından bk. Yılmaz Özdemir, *XIX. Yüzyıl'da Lübnan'da Arap Dili Grameri Çalışmaları*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), s.14 vd., -Şeyho hakkındaki bilgiler için- s.258-264.

duh'un *Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniyye* adlı eseri (1889) alandaki ilk çalışmalarından biri kabul edilir.

19. yüzyılın sonlarına doğru dönemin İstanbul'unda gündeme gelen edebiyat tarihi yazıcılığı sadece Türk edebiyatı tarihiyle sınırlı kalmamıştır. Arap edebiyatı tarihine dönük çalışmalar da yapılmıştır. Nihad Çetin'in dikkat çektiği üzere Arap edebiyatı tarihini esas alan ilk Türkçe (Osmanlıca) çalışma, Abdurrahman Fehmi'nin 1888 yılında İstanbul'da yayımladığı *Medresetü'l-Arab (İslam Medeniyeti Tarihi)* adlı eseridir. Müellif, altı bölüme ayırdığı eserinde Fransızca çalışmalardan yararlanmış olsa da müsteşriklerin ve Batılı edebiyat tarihçilerinin esas aldığı tarihî ya da siyasi bir dönemlendirmeye başvurmamıştır. Bunun yerine konu eksenli bir tasnif üzerinden bazı disiplinleri öne çıkan şahsiyetlerle birlikte ele almıştır. Yayımlanma tarihi dikkate alındığında ve *Medresetü'l-Arab*'ın bir edebiyat tarihi eseri olduğu kabul edildiğinde İstanbul'daki Arap edebiyatı tarihi çalışmalarının, genel olarak Mısır'daki çalışmalarla eş zamanlı başladığı ortaya çıkar. Bununla beraber eserin, ihtiva ettiği konular bakımından edebiyat tarihinden ziyade İslam medeniyetinde öne çıkan bazı ilimlere temas eden ve tamamlanamayan muhtasar bir ansiklopedi olduğunu söylemek mümkündür.²

Abdurrahman Fehmi'nin öncü niteliğindeki mezkûr çalışmasından sonra Arap edebiyatı tarihi alanında yapılan ve günümüze ulaşan asıl çalışma Bağdatlı Müderris-zâde Mehmed Fehmi'nin *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye* eseridir. Gerek başlığı gerekse müellifin işlediği konular bakımından bu eserin, Osmanlı döneminde Arap edebiyatı tarihi alanında kaleme alınan en kapsamlı ilk eser olduğunu söylemek mümkündür. Nihad Çetin'in de dikkat çektiği gibi Abdurrahman Fehmi'nin eseri genel itibarıyla bir edebiyat tarihi olarak değerlendirilebilir. Ancak değindiğimiz üzere tarih, coğrafya, matematik ve astronomi gibi nispeten edebiyattan uzak olan disiplinlere temas etmesi, eserin Arap edebiyatı tarihinden ziyade İslam medeniyetinin zengin ilmî birikimine vurgu yapan ansiklopedik bir özellik arz etmesine sebep olmuştur.³

² 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Mısır'da ortaöğretim öğrencileri için bu türde eserler kaleme alınmıştır. Bu eserlerin öne çıkan özelliği, İslam medeniyetinin ilmî zenginliğine vurgu yapmak amacıyla edebiyat ve İslami ilimleri bir arada olacak şekilde sade bir üslupla özetlemesidir. Bu bağlamda gerek tasnif gerekse muhteva yönüyle *Medresetü'l-Arab* eserine benzer bir eser için bk. Muhammed Hasan Nâil el-Mersafî, *Edebü'l-lugati'l-Arabiyye li'l-kısmi's-sânevi mine'l-medârisi'l-Emîriyye*, Kahire: Matbaatü'l-Hüseyniyye el-Mısriyye, 1326/1908, s.3 vd.

³ Aslında *edebiyat tarihi* kavramının neye delalet ettiği hususunda kesin bir görüş beyan etmek, edebiyat ve tarih disiplinlerinin birbiriyle ilişkisini esas alan ciddi ve kapsamlı bir araştırma gerektirir. Bize göre her şeyden önce söz konusu kavram çerçevesinde şu temel sorunun cevabı üzerinde durulmalıdır: "Edebiyat tarihi kavramından kasıt nedir?" Bu soruya verilecek cevap, edebiyat tarihinin mahiyetini daha anlaşılır hâle getireceği gibi bu alanla ilintili olarak kaleme alınan eserlerin tasnifini de kolaylaştıracaktır. Örneğin soruya,

Mehmed Fehmi, Irak'ta 1908 yılından önce yürüttüğü yazarlık ve editörlük mesleğinden gelmekle beraber İstanbul Dârülfünun başta olmak üzere farklı eğitim kurumlarında müderrislik vazifesinde bulunmuştur. 1917 yılında yayımladığı *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye* eseri, bir Arap edebiyatı tarihi olmanın yanında 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar alanda yapılan çalışmaların, dönemin İstanbul'unda nasıl karşılandığı hakkında dolaylı olarak bilgi veren tarihî ve kültürel bir hususiyet taşır. Şöyle ki 1900'lü yıllardan sonra Mısır'da artan edebiyat tarihi çalışmaları, Zeydân ve Râfî'nin eserleriyle iki farklı geleneği temsil edecek şekilde bir süreçten geçer. Müsteşriklerin edebiyat tarihi yöntemlerini esas alan Zeydân, edebiyatı dönemlere ayırarak inceledi; gelenekçi tutumuyla öne çıkan Râfî, tür ve konu esaslı bir yöntem takip etmiştir. Tam da burada her iki yönetime de muttali olan Mehmed Fehmi'nin *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye*'sinin tarihî, ilmî ve kültürel değeri ortaya çıkar. Zira Mehmed Fehmi, konuyla ilgili Brockelmann gibi müsteşriklerin külliyatlarını ve Zeydân ile Râfî'nin eserleri başta olmak üzere Rûhî el-Hâlidî, Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, Luvîs Şeyho ve Mustafa el-Galâyînî gibi Doğulu ilim adamlarının çalışmalarını gözden geçirdikten sonra eserini kaleme almıştır. Buradan hareketle onun, Arap edebiyat tarihi hususunda pratik bilgileri farklı eserlerden derleme yoluna gittiği anlaşılmaktadır.⁴

...

Bu açıklamaları ön sözde aktarmamızın sebebi, edebiyat tarihi yazıcılığında öne çıkan iki yöntemden birini kabul ederek diğer yöntemi itibarsızlaştırmak değildir. Müsteşriklerle ortaya çıkan ve Zeydân'la Doğu dünyasında geniş bir araştırmacı kitlesi tarafından benimsenen edebiyat tarihini dönemlere ayırma yönteminin eksiklikleri olabilir. Ancak söz konusu eksikliklerden yola çıkarak yöntemi inkâr etmek ya da ilmî bir temelini olmadığını iddia etmek doğru bir yaklaşım kabul edilemez. Her ne kadar Râfî, söz konusu yöntemi sert eleştirilerle hedef almış olsa da onun esas aldığı ve önerdiği konu eksensiz yöntemin de birçok yönden eksiklikleri olduğunu söylemek pekâlâ mümkündür. Burada esas olan, Arap edebiyatı tarihini bazı siyasi gelişmeler üzerinden okuyarak edebiyatın gelişmesinden ya da geri kalmasından bir milletin sorumlu tutulmaması gerektiğidir. Bize göre yöntem farklılığı

“Edebiyat tarihi ile bir milletin edebiyatının asırlar boyunca kaydettiği gelişim kastedilmektedir.” şeklinde cevap verilmesi hâlinde birbirinden farklı ilimlere yer veren Abdurahman Fehmi, Hasan Tevfik el-'Adl, Zeydân vb. yazarların eserlerinin edebiyat tarihi alanının dışında değerlendirilmesi gerekecektir. Buna karşın soruya, “Edebiyat tarihi ile bütün ilimlerin gelişim serüveni kastedilmektedir.” cevabının verilmesi hâlinde edebiyat tarihi adını taşıyan (ör: târihu âdâb, târihü'l-edeb, edebiyât-ı Arabiyye) ve İslam medeniyeti ilimlerinin gelişimini esas alan (ör: Medresetü'l-Arab, GAL, GAS) çalışmaların edebiyat tarihi adı altında değerlendirilmesinin mümkün olduğu anlaşılacaktır.

⁴ Bu konu hakkında çalışmanın ilerleyen sayfalarında bilgi verilmiştir.

ğının ilmî zenginlik olarak kabul edilmesi ancak bir milleti hedef alan etnik eleştiriler olmaksızın nesnel olarak uygulanmasıyla mümkündür.

Buradan Mehmed Fehmi'nin edebiyat tarihi yazıcılığında benimsediği yönetime atıf yaparken eserinin nasıl bir önem taşıdığına vurgu yaptığımız anlaşılır. Şöyle ki *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye*, işlediği önemli konular bir tarafa, Mehmed Fehmi'nin benimsediği telif yöntemi üzerinden dönemin edebiyat tarihi eserlerinin okunabilmesi ve edebiyat tarihi yazıcılığında hangi araştırma yöntemlerinin öne çıktığının tespit edilebilmesi yönüyle ilmî; siyasi dönemlendirme üzerinden Osmanlı dönemi Arap edebiyatını karanlık bir dönem olarak tarif eden Zeydân vb. edebiyatçılara somut bir cevap olması yönüyle tarihî;⁵ II. Meşrutiyet'in ilanından sonra dönemin en önemli ilim merkezlerinden olan Dârülfünun yüksek öğretim akademisindeki eğitimin işleyişini, akademisyenlerin (müderrislerin) hangi kaynaklardan faydalandığını, entelektüel birikimlerinin hangi seviyede olduğunu ve eğitim-öğretimde hangi yabancı dillerin ön plana çıktığını ortaya koyması yönüyle de akademik ve kültürel bir özellik arz eder.

...

Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye'nin haiz olduğu önem, elinizdeki ikinci baskının ortaya çıkmasında etkili oldu. Aslında oldukça zahmetli geçen birinci baskıdan sonra mesaimizin kahir ekseriyetini ülkemizde büyük oranda ihmal edilen i'câzû'l-Kur'ân ile klasik Arap edebiyatı ilişkisi, sözün hakikatine nasıl ulaşılacağı, edebî metinlerin derin bir kavrayışla nasıl okunacağı gibi meselelere ayırmıştık.⁶ Eserin ikinci baskısını ilerleyen yıllara ertelediğimiz bir dö-

⁵ Bazı Arap edebiyatı tarihçileri, Osmanlı dönemi Arap edebiyatının bir "çöküş/inhitât" yaşadığı görüşündedir. Buna göre Mısır'ın Osmanlı hâkimiyetine girdiği 1517 tarihinden Napolyon'un 1798 tarihindeki Mısır işgaline kadar geçen sürede Arap edebiyatı, tarihinin en karanlık dönemlerini yaşamıştır. Başka araştırmacılar biraz daha ileriye giderek bu karanlık döneme Memlûkler dönemini de dâhil etmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken öncelikli husus, karanlık ya da çöküş olarak tarif edilen dönemin sonu için belirlenen tarihtir (1798). Fransızların Mısır'ı işgali bir kurtuluş, hatta parlak (mezkûr edebiyatçılara göre modern) bir dönemin başlangıcı kabul edilmiştir. Hiç şüphe yok ki bu bakış açısı, tarihî ya da edebî verilerin tetkik edilmesinden ziyade Batı'ya yaklaşımın bir sonucudur. Batı'nın ilerleme kaydettiği, İslam dünyasının ise geri kaldığı düşüncesi mezkûr bakış açısının şekillenmesinde etkili olmuştur. Böylece bunu ilmî bir zemine oturtabilmek için bazı dönemler ve siyasi şahsiyetler belirlenmiştir (Memlûk-Osmanlı dönemi, Memlûk-Osmanlı sultanları). Bekrî Şeyh Emîn'in ifade ettiği üzere, Memlûk ya da Osmanlı dönemi Arap edebiyatının *çöküş* olarak tarif edilmesinin arka planında başka amaçlar saklıdır. (Bu hususta Şeyh Emîn'in *Mütâla'ât fi 'ş-şi'ri'l-Memlûki ve'l-Osmâni* eserinin özellikle mukaddime kısmına; Mahmûd Şâkir'in *Risâle fi't-tarîki ilâ sekâfetine* eserinin özellikle Mısır işgaline dair kısımlarına bk.)

⁶ Abdülkâhîr el-Cürcânî'nin *er-Risâletü 'ş-şâfiye fi'l-i'câz* adlı eserinin tahlili çerçevesinde yaptığımız çalışmada söz konusu meseleleri gerek teorik gerekse pratik olarak ele aldık. Daha önce birinci baskısını yaptığımız bu çalışmayı hâlihazırda genişletilmiş ve gözden geçirilmiş ikinci baskıya hazırladığımızı belirtmekte fayda vardır.

nemde değerli hocamız merhum Kenan Demirayak'ın, eserdeki dipnotlar hususunda kıymetli görüşlerini bizimle paylaşması ve eserin gerek ilmî gerekse tarihî açıdan taşıdığı değere heyecan-engiz ifadelerle atıf yapması, doğrusu bizi hem mutlu etti hem de eserin önemine dair görüşlerimizi pekiştirdi. Eserin ikinci baskıya hazırlanması noktasında hocamızın herhangi bir değerlendirmesi ya da önerisi olmadı. Ancak esere dönük olumlu değerlendirmeleri ve Mehmed Fehmi'nin Arap edebiyatı tarihçisi olması itibarıyla taşıdığı öneme dair vurguları, eseri gözden geçirilmiş hâliyle yeniden okur ve araştırmacıların istifadesine sunmaya karar vermemizde önemli bir rol oynadı.

Eserin birinci baskısında zahmetli bir çalışma sürecinden geçtiğimizi belirtmiştik. Doğrusu ikinci baskı için de aynı süreçten geçtiğimizi söyleyebiliriz. Mehmed Fehmi'nin, dönemindeki eserleri nasıl okuduğunu tespit edebilmek için aktardığı bilgileri birçok kaynakla karşılaştırdık. Ayrıca atıf yaptığımızı tespit ettiğimiz müelliflerin eserlerine dipnotlar kısmında yer verdik. Araştırmacı ve okurlar için önemli gördüğümüz bilgileri detaylı bir şekilde izah ettik. Müellifin ilk okuyuşta anlaşılmayan açıklamalarındaki asıl maksudını serimlemeye çalıştık. Tüm bunların yanında eserin yeni baskısında yaptığımız değişiklikleri özetle sıralayacak olursak;

- Dipnotlardaki Arapça ifadeler, Türkçeye tercüme edildi.⁷
- İki cilde ayrılan eserin her bir cildine müstakil olarak dizin ve kaynakça eklendi.
- Eserde gözden kaçırılarak yanlış transkribe edilen ifadeler düzeltildi.
- Mehmed Fehmi'nin bazı kelime ve cümlelerine yeni açıklamalar eklendi.
- Mehmed Fehmi'nin hangi kaynaklardan faydalandığının daha net anlaşılabilmesi için ek kaynaklara başvuruldu.
- Arap dili ve edebiyatı öğrencilerinin eserden daha fazla istifade edebilmesi için harekeli olmayan kelime ve cümleler harekelenildi.
- Eserin orijinal hâlini muhafaza etmek ve sadeleştirilmesinin önüne geçmek amacıyla metin içinde anlaşılmayan Arapça ve Farsça ifadeler izah edildi.⁸

⁷ Dipnotlardaki yeni açıklamaları, merhum hocamız Kenan Demirayak'ın yapıcı değerlendirmeleri sonrasında ekledik.

⁸ Burada etraflıca düşünülmesi hâlinde önemli olduğu fark edilecek bir hususa değinmek istiyoruz. Eserin sadeleştirilmemiş olmasını gerekçe gösteren bazı yayınevleri, eseri yayımlamayı kabul etmedi. Bundan yüzyıl önce sade ve anlaşılır bir Osmanlıca ile kaleme alınmış eserin, sadeleştirilmeden alandaki okur ve araştırmacılar nezdinde karşılık bulamayacağı düşünülmesi üzücü ve ironik bir durumdur. Bundan daha üzücü ve ironik olan ise yayınevlerinin, okur ve araştırmacı kitlelerini göz önünde bulundurarak böyle bir değerlendirme yapmasıdır. Muhtemelen günümüzde ilim dünyasında yetkin araştırmacı kimliğinin inşa edilmesi hususunda yaşadığımız buhranlardan biri de bu değerlendirmenin, hakikatte bir karşılığının olmasıdır. Bundan yüzyıl önce yalın Osmanlıca ile telif edilmiş bir eserin,

...

Son olarak, çalışmayı ikinci baskıya hazırlarken desteklerinden mahrum kalmadığım kıymetli hocalarıma teşekkür etmek isterim. Öncelikle klasik Arap edebiyatına dair tecrübe ve görüşleriyle ufku açan kadirşinas üstadım Fahreddin KABÂVE'ye teşekkür ederim. Klasik Arap şiiri hususundaki

---

araştırmacılar tarafından anlaşılamayacağı ihtimali göz önünde bulundurularak sadeleştirilmesinin talep edilmesi ise söz konusu hakikatin bir yansımasıdır.

Hakikati ifade etmek gerekirse, 'akademik ya da eleştirel bakış açısı' adı altında klasik dönem âlimlerinin ilmî birikimlerine yaklaşımın oldukça garip bir hâl aldığı bu dönemde mezkûr yansıma tabii karşılanmalıdır. Halil b. Ahmed, Asmaî, İbn Cinnî, Cürcânî, Zemahşerî, Sekkâkî ve daha nice âlimin, modern ilim anlayışının gerektirdiği ilkeler çerçevesinde sıradanlaştırılması, 'Biz de insanız onlar da insan!' sloganıyla âlimlerin eserlerindeki ilmî yoğunluğun göz ardı edilmesi, şüphesiz kimi araştırmacılar arasında gittikçe yaygınlaşan bir hastalığa dönüşmüş durumdadır. Sözde nesnellik adı altında âlimleri ilmî bir şekilde eleştirdiğini düşünen ve 'Asmaî, İbn Cinnî, Cürcânî ... bizim gibiydi, onları eleştiremez konumda görmek yanlış.' kanaatine varan araştırmacıların olduğunu görmek üzücüdür. Bu kanaatlerini henüz yetişmekte olan öğrencilerin önünde sarahaten ifade etmelerinin önüne geçilemez tahribatlara sebep olduğu ortadır. Ne var ki 'nesnellik ya da ilmî bakış açısı' olarak öne çıkan büyüklü kullanımlara sarılmaları, âlimlerin ilmî birikimlerine yönelik saldırılarını ve müstehzi yaklaşımlarını değerli kılmaktadır. Sarıldıkları ilmî bakış açısının, 'Asmaî'nin binlerce beyit ezberleyen bir edebiyat âlimi olduğu; Cürcânî'nin ise Arap edebiyatını ilmik ilmik okuyan bir dil ve belagat bilgini olduğu...' hakikatini kendilerine unutturması ise hayret-âver bir durumdur. Bu bir tarafa, ilmî eleştirinin, eleştiren ile eleştirilen arasında tam olmasa da nispi bir mutabakatı gerektirdiğini görmezden gelmeleri başka bir hayret-âver durumdur. Muhtemelen eleştiren ile eleştirilen arasında olması gereken bu mutabakatı görmezden gelmeleri, âlimlerin ilimdeki derinliklerini göz ardı etmelerine sebebiyet vermektedir. Böylece 'Biz de insanız, onlar da insan!' şeklinde ilk başta gayet makul görünen bir söylem tercih etmektedirler. Hâliyle bu durum, İslam medeniyetinin erken dönemlerinde telif edilen eserlerin ilmî açıdan yoğun bir muhtevaya sahip olduğunu, âlimlerin açıklamalarının -yeri geldiğinde- kelime kelime, hatta harf harf okunması gerektiğini belirten araştırmacıların, "ilmî değeri olmayan bir hülyaya kapıldıkları" şeklinde bir eleştiriye maruz kalmalarına yol açmaktadır. Bu tür yaklaşımların 20. yüzyıldan itibaren İslam dünyasını kapsadığını söylemek mümkündür (bu konuda "*Geleneğin Müdafası: Mahmûd Muhammed Şâkir'in Esrârü'l-belâğa'ya Yazdığı Ön Söz*" adlı çalışmaya bk.).

Bu açıklamalar, çalışmanın muhtevasından uzak görülebilir. Ancak yukarıda altını çizdiğimiz üzere *etraflıca* düşünülmesi hâlinde açıklamaların, doğrudan çalışmayla ilintili olduğu; çalışmada adı geçen âlimlerin ilmî birikimlerine dikkat çeken ve daha nitelikli bir şekilde çalışılmasının önüne geçen kabullerin etik olmadığına vurgu yapan ilmî/akademik bir hususiyet taşıdığı anlaşılacaktır.

Son olarak, burada âlimleri 'eleştirelmez, tenkit edilemez konumda' görmediğimizi hatırlatmak isteriz. Bizim dikkat çekmek istediğimiz husus, âlimlerin ilmî birikimlerinin etraflıca tespit edilmesinden sonra -varsa- eksikliklerinin vurgulanması ve buna bağlı olarak ileri sürdükleri görüşlerin tenkit edilmesidir. Bu yönüyle âlimler, klasik ya da modern bilginler elbette tenkit edilebilir. Araştırmacı da bu tenkitler çerçevesinde ilmî sonuçlara pekâlâ ulaşabilir. Ancak eserlerindeki muhtevayı tam anlamıyla idrak etmeden, bilginin inşası sürecinde binbir zahmetle ortaya koydukları ilmin yoğunluğunu az da olsa fark etmeden, söylediklerini inceden inceye çözümlenmeden âlimleri tenkit etmek bize göre ilmî bir faaliyet değildir.

önerileri, çalışmadaki edebî pasajları anlamamda bana rehber oldu. Bunun yanında esere dair ilmî değerlendirmeleriyle beni teşvik eden merhum hocam Kenan DEMİRAYAK'ı rahmetle yâd ederim. Müessif bir kaza sonucu aramızdan ayrılması sebebiyle çalışmanın yeni baskısını göremeyecek olmasının beni hayli üzdüğünü itiraf etmeliyim. Burada ancak çalışmayı onun pak ruhuna ithaf ettiğimi söylemekle iktifa edebilirim. Ve daha isimlerini zikre demediğim nice hocama ayrı ayrı şükranlarımı sunarım. Çalışmadaki Fransızca şiirleri çeviren Filiz PAŞA'ya ve sevgili dostum Abdullah YILDIZ'a teşekkür ederim. Son olarak, çalışma hakkındaki görüş ve değerlendirmelerini benimle paylaşan sevgili eşim Cangül Hanım'a içtenlikle teşekkür ederim. Onun eleştiri ve teşvikleri sayesinde çalışmayı yeni baskıya daha sağlıklı bir şekilde hazırlama imkânım oldu.

Osmanlıca kelimeleri transkribe ederken ya da Arapça şiirleri Türkçeye aktarırken sehven vuku bulacak hatalara müsait bu çalışmada herhangi bir eksikliğin bulunmadığını iddia edemeyiz. Gerçek şu ki mükemmeliyet ve adem-i noksân yalnızca Cenabıhakk'a aittir. Çalışmayı titizlikle okumamıza ve gözden geçirmemize rağmen muhakkak eksikliklerimiz olmuştur. Dolayısıyla bu eksiklikleri telafi etmemiz amacıyla bize yöneltilecek her türlü munsifâne tenkidin, -çalışmanın ilerleyen baskılarını zengin kılacağına farkında olduğumuz için- bizi mesrur edeceğini belirtmek isteriz.

Çalışmanın faydalı olması temennisiyle.

İsmail ARAZ
Haziran 2023 - İstanbul

Bu çalışmayı;

Çalışmalarını herhangi bir ulusa indirgemenen yapan; hayatını bilim ve İslam medeniyetine adayan merhum
Fuat SEZGİN'e,

Berber *el-Kavlü'l-Ceyyid*'i okurken, ileride çıkacak çalışmalarımı merakla beklediğini ifade eden ancak 08.03.2018 tarihinde aramızdan ayrılan, bütünleştirici konuşmalarıyla herkesi kucaklayan kıymetli kadirşinas hocam merhum
Erdoğan ALBAYRAK'a,

Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye hakkındaki görüşlerini benimle paylaşma nezaketinde bulunan, müessif bir kaza sonucu aramızdan ayrılan Arap edebiyatı tarihçisi değerli hocam merhum
Kenan DEMİRAYAK'a,

İlim, irfan ve edep noktasında hassas olmamı her defasında tembihleyen, sevgi ve desteklerinden mahrum kalmadığım vâlideyim
Nektel ve Süreyya ARAZ'a

ithaf ediyorum.

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ VE KISALTMALAR

ḡ :	ض
ġ :	غ
ḥ :	ح
ḫ :	خ
ḵ :	ق
ṣ :	ث
ṣ̣ :	ص
ṭ :	ط
ẓ :	ذ
ẓ̣ :	ض
ẓ̣ :	ظ
’ :	ء
‘ :	ع
BEO :	Babıalı Evrak Odası
bk. :	Bakınız
bs. :	Basım
çev. :	Çeviren
h. :	Hicrî
haz. :	Hazırlayan
m. :	Miladi
ts. :	Tarihsiz
thk. :	Tahkik
vb. :	ve benzeri
vd. :	ve diğerleri

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	5
TÂRİH-İ EDEBİYYÂT-I ARABİYYE'NİN NEŞRİ: TARİHİ ARKA PLAN	23
BAĞDATLI MÜDERRİSZÂDE MEHMED FEHMİ.....	31
Doğumu ve Bağdat'taki Yaşamı	31
İstanbul'a Gelişi	36
İstanbul'dan Ayrılışı ve Ölümü.....	39
Mehmed Fehmi'nin Hayatının Kronolojik Özeti	46
Eserleri	47
Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye Eseri.....	48
Eserin Yazılış Amacı ve Biçim Özellikleri	50
Eserin Kaynakları, Muhtevası ve Müellifin Metodu.....	52
ÇALIŞMADA DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR	59
ESERİN ASIL NÜSHASINDAN BAZI ÖRNEKLER	66
TÂRİH-İ EDEBİYYÂT-I ARABİYYE	73
MAKSAT	75
ZUHÛR-İ İSLÂM'DAN EVVEL ARAPLAR.....	78
Arapların Bilâd ve Mevâkii.....	78
Arapların Ensâb ve Tabakâtı.....	82
ZUHÛR-İ İSLÂM'DAN EVVEL BİLÂD-I ARABİYYE	86
Cebele b. el-Eyhem.....	87
Küleyb'in Katli ve Cessâs'ın Hemsiresi Celîle.....	88
ARAPLARIN AHLAK VE ÂDATI.....	92
ŞU'ARÂ-YI DÎN.....	94
Kus b. Sâide'nin Hutbesi	94
Ümeyye b. Ebi's-Salt	104
Züheyr b. Ebî Sülmâ	111
Varaka b. Nevfel	116
Zeyd b. Amr b. Nüfeyl.....	119
Lebîd b. Rebîa.....	123
İstitrat (Ebâtîl).....	132
CAHİLİYE'NİN BAZI İTİYADÂTINA DAİR İZAHAT	132
Zâcîrâtü't-Tayr.....	132
et-Tavârik Bi'l-Hasâ	132
İstiksâm Bi'l-Ezlâm	133
Meysir Oyunu	134
el-Münâbeze Bi'l-Elkâb.....	135
el-Mev'ûde.....	135
Lahika	137
Cahiliye'de Taaddüd-i Zevcât.....	137
Talak	137
Nikah.....	139

TÂRÎH-İ LİSÂN.....	140
Lisân-ı Arabî Hakkında İzahât-ı Mücmele.....	140
Lisân-ı Arabî'nin Sûret-i Tekâmülü.....	149
Kureyş'in Lisana Hizmeti.....	150
Arapların Panayırları.....	152
Ukâz.....	153
Lisân-ı Arabî'ye Giren Ecnebi Kelimeler.....	154
Lisân-ı Arabî'ye Giren Fârisî Kelimeler.....	156
Lisân-ı Türkî'ye Giren Arapça Kelimeler.....	159
Fransız Lisanına Giren Arapça Kelimeler.....	167
LİSÂN-I ARABÎ'DE İHTİLÂF-I LUGÂT.....	182
İhtilâf-ı Lugâtnın Manası.....	185
Arapçada Telaffuzun Meâyibi.....	187
Lisân-ı Arabî'de Âsâr-ı Kadîme Bakayası.....	189
Kelimât-ı Garîbe.....	192
LİSÂN-I ARABÎ'NİN SÛRET-İ VAZ'I.....	194
İştikak.....	194
Mecaz.....	196
LİSÂN-I ARABÎ'NİN TEVESSÛNE HİZMET EDEN AVÂMİL.....	200
İbdâl.....	200
Kalb.....	201
Naht.....	202
Müteradif.....	202
Müşterek.....	204
Müşeccer ve Müselsel.....	204
Tezat.....	206
ed-Dahîl.....	207
el-Müvelled.....	211
Elfâz-ı İslâmiyye.....	212
el-Garîbü'l-Müvelled.....	215
LİSÂN-I ARABÎ'DE HÂSSE-İ TEMEDDÛN.....	216
Elfâz ve Meânî Beynindeki Tenasüp.....	217
Nizâm-ı Karîne.....	220
LAHN'İN MEBDE-İ VE İLM-İ NAHVİN VAZ'I.....	224
RÎVAYET VE RÂVİLER.....	229
HAT.....	233
HAFIZLAR.....	234
Lugatta Hafızların Vazifeleri.....	236
İmla Ne Suretle İcra Edilirdi?.....	236
Râvilerden Suver-i Telakkî.....	237
Fusahâ-yı A'râb.....	238
EDEB.....	245
Edeb Kelimesinin Tarihçesi.....	245
el-Müeddibûn.....	252
Ulûm-i Edebiyye.....	254

BEŞERİYETTE İLMİN MEBDEİ	256
UMUM EDEBİYATA BİR NAZAR	261
YUNAN EDEBİYATI	264
Odesa (Odyssee)	267
Atina Maarif Devri.....	269
İskenderiye Devri.....	270
Roma Devri.....	270
Bizans Devri	270
ŞÂİR-İ CÂHİLÎ'NİN MEVKİİ	273
EDEBİYYÂT-I ARABİYYE	274
TÂRİH-İ EDEBİYYÂT	278
Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye'nin Sûret-i Tedvîni	278
CAHİLİYE DEVRİ	279
Ulûm-i Câhiliyye	280
Şiir.....	280
Şiirin Envaı	283
Şi'ri Mûsikî	285
Şi'ri Temsilî	286
Vezin ve Kafiye	287
İlm-i Arûz Hakkında İzahat	289
Bahirler	290
Kafiyeler	291
Meânî, Beyân, Bedî' İlimleri Hakkında İzahat	293
ARAPLARDA ŞİİR NASIL BAŞLADI?.....	294
Vezin Nasıl Bulundu?	294
Arapların Şairliği	297
İcaz ve İ'câz	299
Hikâye-i Asvât	304
EDEBİYYÂT-I ARABİYYE'NİN İNKİŞAFI.....	307
Lakît.....	308
CAHİLİYE'NİN ESKİ ŞAİRLERİ	321
ŞİİRİN İKLİM VE KABİLELERDE İNTİŞARI	322
İklimler	322
Rebîa Kabilesi.....	323
Kays	323
Temîm.....	324
Kabâile Nazaran Şairlerin Adedi	324
Meşhur Batınlar	325
Diğer Kabâilden Meşhur Batınlar	325
CAHİLİYE [DÖNEMİ ARAP EDEBİYATI].....	326
Edebiyyât-ı Câhiliyye'nin Ziyâi.....	326
Şu'arâ-yı Câhiliyye'nin Tabaka İtibarıyla Taksimleri	327
Birinci Tabaka Şairleri.....	328
İkinci Tabaka	328
Üçüncü Tabaka	330

Ashâb-1 Muallakât	331
Ashâb-1 Mücemherât	332
Ashâb-1 Müntekayât	332
Ashâb-1 Müzehhebât	333
Ashâb-1 Merâsî	333
Ashâb-1 Meşûbât	333
Ashâb-1 Mülhamât	334
Şİ‘RÎ CÂHİLÎ’YE DAİR İZÂHÂT-I MÜCMELE	335
Mu‘âzala	339
CAHİLİYE’NİN MEKÂRİM-İ AHLÂKI	341
Urve es-Saâlik	341
Hâtim-i Tâî	346
Nemir b. Tevleb el-Uklî	361
el-Murakkış el-Ekber	364
Zülisba‘ el-Advânî	366
Şenferâ	370
el-Hâdire	371
el-Husayn b. Humâm	373
Adî b. Zeyd	376
Zikâr Muharebesi	389
EDEBİYYÂT-I CÂHİLİYYE’NİN ENVA VE AKSAMI	391
Şâir-i Câhilî’nin Hâletiruhiyesi	393
Bişr b. Avâne	393
طَافَ يَبْغِي نَجْوَةً Kasidesi	398
Leylâ Bintü Selma’nın أَمَّا فِي خَفَاءِ أَلْوَمُهَا Kasidesi	400
Nâbiga ez-Zübyânî	402
es-Semev’el b. Âdiyâ	409
Semev’el’in Kalesi	415
İmruülkays’ın Semev’el’e Emanetlerini Tevdi Etmesi	416
A‘şâ’nın Şüreyh’e İlticası	417
Süveyd b. Ebî Kâhil	421
Cevşen b. Umeyre el-Üzrî	424
EDEBİYYÂT-I CÂHİLİYYE’NİN DERECE-İ TEKÂMÜLÜ VE	
TRUBADURLAR	426
Cahiliye Devrinde Kafiye	427
Şu‘arâ-yı Cahiliyye’nin Hâkimiyet-i Milliyeyi Müdafaa Etmeleri	434
KABLE’L-İSLÂM DEVİRLERİN “CAHİLİYE” İLE VECH-İ TESMİYESİ	442
Cahiliye’nin Ümmiliği	444
Devr-i Câhilî’de Hattın Zuhuru	449
Yazıya Müteallik Lugatler	453
Arza Ait Lugatler	463
Elbiseye Ait Lugatler	468
ARAPLARIN GARP EDEBİYATI ÜZERİNDEKİ TESİRLERİ	471
Arapların Avrupa Dâhilindeki Fütuhâtı	471
Târik b. Ziyâd’ın Hutbesi	474

Salib Muhârebâtı	483
Şark ve Garb'ın Muhârebât ve Muzafferiyât-ı Mütenâvibelerinin Tesîrât-ı İlmiyyesi	487
Müveşşahlar	488
Arapların Garp Hayât-ı İlmiyyesi Üzerine İcra Eyledikleri Tesir	495
Chanson de Roland	498
Ebü'l-Bekâ'nın Endülüs Hakkındaki Mersiyesi	516
Gumdân Kasr-ı Şehîri	517
Belensiye	523
Mürsiye	524
Kurtuba	524
Hıms	526
ez-Zehrâ	527
 KAYNAKÇA	 533
KARMA DİZİN	543

Fecr Yayınları: 414

TÂRÎH-İ EDEBİYYÂT-I ARABİYYE

CAHİLİYE DEVRİ -II-
(MUALLAKÂT)

Bağdatlı Müderriszâde Mehmed Fehmi

Hazırlayan ve Notlandıran
İsmail ARAZ

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
NY MATBAACILIK YAYINCILIK KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı; Mart 2021
2. Baskı; Temmuz 2023
(Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş)

ISBN: 978-625-6436-44-2 (2. Cilt)
978-625-6436-42-8 (Takım)

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

TÂRÎH-İ EDEBİYYÂT-I ARABİYYE

CAHİLİYE DEVRİ -II- (MUALLAKÂT)

Bağdatlı Müderriszâde Mehmed Fehmi

Hazırlayan ve Notlandıran
İsmail ARAZ

İsmail ARAZ

Mardin/Yeşilli’de dünyaya geldi. 2017 yılında İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden dereceyle mezun oldu. 2018 yılında Arap Dili ve Belagati Ana Bilim Dalı’nda araştırma görevlisi oldu. 2019 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’ne bağlı Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı’nda “*Abdurrahman el-Berkûkî’nin Dîvân el-Mütenebbî’yi Şerh Yöntemi (İnceleme-Değerlendirme)*” adlı yüksek lisans tezini bitirdi. Hâlen aynı üniversitede klasik Arap şiir eleştirisi alanında doktora eğitimine devam etmektedir. Araz’ın başlıca çalışma alanları; klasik Arap edebiyatı, klasik Arap şiir eleştirisi, Arap edebiyatı tarihçiliği, edebiyat tarihi yazıcılığı, tezevvuk metodu ve metin şerhidir.

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ VE KISALTMALAR

ḍ :	ض
ġ :	غ
ḥ :	ح
ḫ :	خ
ḳ :	ق
ṣ :	ث
ṣ̣ :	ص
ṭ :	ط
ẓ :	ذ
ẓ̣ :	ض
ẓ̣̣ :	ظ
’ :	ء
‘ :	ع
BEO :	Babıali Evrak Odası
bk. :	Bakınız
bs. :	Basım
çev. :	Çeviren
h. :	Hicrî
haz. :	Hazırlayan
m. :	Miladi
ts. :	Tarihsiz
thk. :	Tahkik
vb. :	ve benzeri
vd. :	ve diğerleri

İÇİNDEKİLER

MUALLAKÂT	11
Cemheretü Eş‘âri‘l-Arab	14
Muallakâtın Adedi ve Yekdiğerine Rüçhanı	16
İMRUÜLKAYS	22
Kavim ve Kabilesinin Hayât-ı Siyâsiyyeleri	23
İmruülkays‘ın Hayât-ı İçtimâiyye ve Siyâsiyyesi	24
İmruülkays Nezdinde Benî Esed Murahhasları	26
İmruülkays Pederinin İntikamını Alıyor	31
İmruülkays‘ın İstanbul Seferi	33
İmruülkays‘ın Muvaffâkiyeti ve Hastalığı	45
Rum Tarihlerinde İmruülkays	50
İmruülkays‘ın Hayât-ı Edebiyyesi	52
İmruülkays‘ın Durûb-i Emsâli	57
İmruülkays‘ın Muallakası	67
İmruülkays Muallakasına Nasıl Başlıyor?	72
TARAFE B. EL-ABD	91
Tarafe‘nin Hayât-ı Edebiyyesi	92
Medih ve Hiciv Vadilerinde	98
Amr b. Hind ile Amr‘ın Biraderi Kâbûs‘u Hicvetmesi	101
Tarafe‘nin Sebeb-i Katli	103
Tarafe‘nin Akidesi:	108
TARAFE‘NİN MUALLAKASI	110
Muallakanın Gazel Kısmı	111
Tarafe‘nin Vasiyeti	123
ZÜHEYR B. EBÎ SÜLMÂ	126
Züheyr‘in Rüyası ve Vefatı	128
Züheyr‘in Hayât-ı Edebiyyesi	129
Züheyr‘in Akidesi	137
ZÜHEYR‘İN MUALLAKASI	138
Muallakanın Mevzuu	138
LEBÎD B. REBÎA	151
Lebîd‘in Vefatı	154
Lebîd‘in Hayât-ı Edebiyyesi	157
LEBÎD‘İN MUALLAKASI	161
AMR B. KÜLSÛM	175
Hayât-ı Edebiyyesi	176
Mensur Sözlerinden	177
AMR B. KÜLSÛM‘ÜN MUALLAKASI	180
Sebeb-i Nazmı	180
ANTERE B. ŞEDDÂD	201
Evsafi	203
Antere‘nin Vefatı	204

Anter Kıssası	205
Antere'nin Hayât-ı Edebiyyesi	206
ANTERE'NİN MUALLAKASI	208
Muharebenin Süret-i Zuhûru [Dâhis ve el-Gabrâ].....	218
HÂRİS B. HİLLİZE.....	221
Hayât-ı Edebiyyesi	222
HÂRİS'İN MUALLAKASI.....	227
Muallakanın Sebeb-i Nazmı	228
EN-NÂBİGA EZ-ZÜBYÂNÎ	240
Vech-i Tesmiyesi.....	241
Hayât-ı Edebiyyesi	242
Nu'mân'ın Nâbiga'dan İnfiali	245
مِنْ آلِ مَيْمَةَ رَائِحٍ أَوْ مُغْتَدٍ	248
NÂBİGA'NIN MUALLAKASI	257
EL-A'ŞÂ	263
Akidesi	263
Vefatı.....	268
Hayât-ı Edebiyyesi	270
MUALLAKASI	278
ABÎD B. EL-ABRAS.....	291
Vefatı.....	297
Hayât-ı Edebiyyesi	301
MUALLAKASI.....	308
Sebeb-i Nazmına Gelince.....	308
EDEBİYYÂT-I ARABİYYE'NİN EDVARINI TELHİS EDEN MERHUM ZİYÂ PAŞA'NIN MANZUMESİNDEN.....	311
KAYNAKÇA.....	315
KARMA DİZİN.....	319

المعلقات العشر
وشعراؤها

